

În anul 1955 și apoi în 1957 prof. L. Kurdybacha (în primul an asistat de Iózef Miąso) a făcut cercetări în bibliotecile din R.P.R. în legătură cu secta progresistă a arienilor poloni, refugiați în sec. al XVII, în parte, în Transilvania, din cauza persecuțiilor.

În urma mișcărilor reformate destul de viguroase, statul polon fusese silit să recunoască printr-o lege emisă în 1573, existența și tolerarea confesiunilor religioase ale momentului (luterani, calvini, « frații cehi »). În această lege însă nu inclusese pe arieni, tocmai pentru programul lor radical, religios și social. Reacțiunea catolică (în frunte cu ordinul iezuiților), susținută de aristocrație și burghezia trecută la luteranism, a dus o luptă aprigă împotriva arienilor, care s-au văzut siliți în 1660 să se refugieze. În timpul persecuției, o mare parte din materialele de arhivă, care ilustrau activitatea arienilor, au fost distruse, cele luate în refugiu nu s-au păstrat în întregime, încît în multe privințe activitatea arienilor rămîne insuficient cunoscută din lipsă de izvoare.

Prof. L. Kurdybacha a descoperit în Biblioteca Academiei R.P.R. din Cluj o serie de materiale prețioase, care aduc mai multă lumină în activitatea arienilor. În lucrarea de mai sus se ocupă de istoricul și principiile învățămîntului în școlile întemeiate de arieni, folosind între altele izvoarele descoperite la Cluj. Autorul stabilește data înființării școlii de la Lewartów de către N. Firley (1585)¹, care a început ca școală medie calvină și după 1588 a continuat ca școală ariană. Apoi autorul se ocupă de celebra școală de la Raków², care a avut relații cu « școala unitariană » de la Cluj, prin elevii din Transilvania, care au studiat la Raków și prin profesorii solicitați de la școala ariană din Raków de Cluj. Astfel, în 1632 « rectorul » școlii din Raków, Joachim Stegmann, a fost invitat ca rector la Cluj de o delegație a unitarienilor venită la Raków. Stegmann a primit, mai ales că singur stăruise ca să fie înlocuit la Raków de silezianul Adam Frank, dar cînd la Cluj a vrut să procedeze la reforma școlii și la înlăturarea din ea a « unor vechi obiceiuri maghiare », fostul elev al școlii din Raków de origine maghiară, N. Köpeczi, a ridicat tineretului maghiar în picioare. Elevii au părăsit școala și au declarat că nu se vor întoarce la școală cîtă vreme va fi rector Stegmann. Deși Stegmann a fost susținut de autoritățile locale și de tineretul de origine germană, totuși împotrivirea n-a fost înfrîntă. Sub impresia profundelor neplăceri întîmpinate, Joachim Stegmann s-a stins în scurtă vreme (1633). Ar fi fost necesar ca autorul, care a folosit manuscrisul *Historiae ecclesiasticae Transylvano-Unitarianae* din Biblioteca Academiei R.P.R. Cluj, să precizeze la ce fel de « vechi obiceiuri maghiare » n-au vrut să renunțe școlarii. Nu cumva e vorba de spiritul de toleranță față de alte confesii, care domnea la Raków și pe care Stegmann voia să-l introducă și la Cluj?

După Stegmann a fost chemat la Cluj, tot de la Raków, rectorul Adam Frank, cu care a sosit și o comisie de cercetare a cazului Stegmann. Rezultatele anchetei nu s-au păstrat.

În felul acesta lucrarea prof. Kurdybacha aduce noi contribuții la vechile relații istorico-sociale și culturale ale Transilvaniei cu Polonia. Acțiunea catolicismului polon care racola tineri din Moldova și Ardeal pentru seminariile papale de la Wilno, Brunsberg, Elblag a fost contracarată de activitatea pe același tărîm dusă de reformați și arieni (în această direcție mai sînt multe lucruri de lămurit pentru teritoriul românesc).

O problemă pe care o ridică autorul este aceea a caracterului de școală superioară sau de școală medie a instituției de la Raków. Bazîndu-se pe afirmațiile unora dintre profesorii și elevii timpului care vorbesc de « școală » și nu de « academie » și pe precizarea din cuvîntarea lui Wawrzyniec Stegmann din 1638, descoperită la Cluj, care vorbește de « Gymnasium Racovianum », prof. Kurdybacha consideră, împotriva altor afirmații, că

¹ Data necunoscută pînă aci.

² Școala a luat ființă la începutul secolului al XVII-lea.